

20 il: Milli dövlətçiliyin yeni mərhələsinə doğru

Fəlsəfi-sinergetik təhlil

IX məqalə

Demokratiya nədir? Belkə, bu, insanın dövlətlə dialoqudur?

Sergey Dovlatov

Siyasi dialoq gerçəklik prizmasında

Siyasi partiyalar arasında dialoq məsələsi postsovet məkanı müstəqil dövlətlər üçün həm taktiki, həm də strateji xarakter almış fəaliyyətdir. Məsələnin anatomiyası tarixi, siyasi və yeni cəmiyyət quruculuğu aspektlərinə malikdir. Bu məqamlar isə kifayət qədər mürəkkəb və xeyli dərəcədə ziddiyyətli faktorlara bağlıdır. Hazırda postsovet məkanı ölkələrində siyasi partiyalar arasında dialoq üzrə müşahidə edilən proseslərin ümumi dinamikası təsdiq edir ki, burada aydın mənzərə mövcud deyildir. Ümumiyyətlə, həmin ölkələrin hansında dialoqun olduğu, hansında olmadığı, bütövlükdə, məlum deyil. Lakin istisna vardır. İstisna Azərbaycanıdır. Tezisimizin fəlsəfi-sinergetik izahını verməyə çalışaq.

Keçən əsrin 90-cı illərində aydın oldu ki, sosialist düşüncəsinin dağılması nəticəsində meydana gələn müstəqil dövlətlərin cəmiyyətlərində çox sayda açıq və ya gizli ziddiyyətlər mövcuddur. Həmin ziddiyyətlər konkret ölkənin keçirdiyi tarixi yolun özəlliklərindən qaynaqlanırdı. Xüsusilə, siyasi səhnəyə, demək olar ki, eyni zamanda, fərqli siyasi-ideoloji istiqamətə malik partiyalar atıldı. Hətta, bir sıra partiyalar radikal siyasi görüşlərə malik olmaqla yanaşı, həm də qanunsuz silahlı qruplara malik idilər. Bu vəziyyət siyasi səhnəni təhlükələr, qarışıq davranışlar və bir-biri ilə hüquqdankənar münasibətlər qurmağa təhrik edirdi. Faktiki olaraq Baltıyanı ölkələri çıxmaqla keçmiş SSRİ-nin hər bir respublikasında belə bir vəziyyət yaranmışdı. O proses toplumda siyasi olaraq bir neçə mənfəi halı meydana gətirdi.

a) Absenteizm sindromu

Birincisi, siyasi partiyalar təşəbbüsü ələ almaq üçün zor təbii, silah işləməyi rəqabətin normasına çevirməyə başladılar. Bu hal cəmiyyəti yeni siyasi situasiyadan qorxutdu, ondan kənar da dayanmağa təhrik etdi. Toplumda bunun əlaməti absenteizm (lat. absentis – olmayan) adlanan fenomen idi. Absenteizm insanların ölkədə siyasi

proseslərə laqeydliyini, onlarda iştirak etməkdən imtina, o cümlədən, seçkilərə laqeyd qalması ifadə edir. İkincisi, absenteizmin təcrid cəmiyyətdə geniş kütləni əhatə edən oturuşmuş psixoloji apatiyaya çevrilməsi baş verməkdə idi. Bu, daha təhlükəli bir tendensiya qismində, bütövlükdə, toplumu siyasi və psixoloji olaraq dövlətə münasibətdə qeyri-müəyyənliliyə, ən ifrat halında isə xaosluq münasibət göstərməsinə aparıb çıxarırdı.

b) “Antiavanqardizm” əhval-ruhiyyəsi

Üçüncüsü, toplumun dövlətə münasibətdə bu cür böhranlı, adekvat olmayan müstəviyə sürüklənməsi siyasi mühitdə bir bədbinlik yaradırdı. O cümlədən, hətta, siyasətçilər arasında “antiavanqardizm” əhval-ruhiyyəsinə formalaşdırırdı. Avangard fransızcadan tərcümədə (avant –irəlidə-gardə – keşikçi) irəlidə gedən, qoruyan, xilas edən mənaqlarını verir. Avangard bu mənada cəmiyyətin aparıcı kəsimidir. Əgər bir toplumda avangard olmağa cəsarəti çatan kəsim yoxsa, gec və ya tez həmin toplum çökəcək.

c) Siyasi avtarkiya bəlası

Belə bir gedişatın meydana gətirdiyi mənfəi siyasi-ideoloji və psixoloji qüsur siyasi avtarkiyalı partiyaların fəaliyyətinə gətirdikcə daha güclü sirayət etməsindən ibarətdir. Siyasi avtarkiya politoloji termin kimi yunancadan tərcümədə “özünü-təminatmə” mənasını verir. Yeni dövlət orqanları ələ addımlar atırlar ki, siyasi institutlar digər təsisatlardan təcrid olunurlar və qapalı siyasi sistem yaratmağa cəhd edirlər. Ola bilsin ki, burada siyasi sistemin ayrı-ayrı təşkilatı strukturları, onların müəyyən növləri özünü-təminat etməyə meyillənsin. Hər bir halda, siyasi avtarkiya ölkə miqyasında siyasi kommunikasiyada ciddi pozuntular, kəsilmələr, anlaşılmazlıqlar və ancaq “özü ilə məşğul olmaq” əlamətlərinin meydana gəlməsinə səbəb olur.

Siyasi partiyalara onun təsiri hər bir partiyanın digərini inkar etməsində, özündən başqasını qəbul etməməkdə və birləşməni “gəl mənim yanımda dur” təkəbbür məntiqi çərçivəsində qavramasında təzahür edir. Bununla bir tərəfdən, siyasi mühit özü qapanır, digər tərəfdən isə, bütövlükdə, cəmiyyətin bütün digər sahələri üçün qapanır. Bütün bunlar siyasi partiyaların adı dialoqa belə hazır olmadığını göstərir.

Üstəlik, onlar arasında hər hansı siyasi kommunikasiya ziddiyyətli və nəticə verməyən proses xarakteri alır. Qarşıqlıq ittihamlar baş alıb gedir. Siyasi partiyaların hər biri lider olmağı düşünür və bunun üçün bütün qanunsuz üsullardan istifadə etməyə hazır olur.

Bunlara müstəqilliyini əldə etmiş dövlətlərin totalitar rejimdə uzun müddət yaşaması ciddi təsir edir. Maraqlı və paradoksaldır ki, bu növ cəmiyyətlərin sadə insanları belə yenilənmək, dəyişmək, azad siyasi fəaliyyət göstərmək istəmərlər. Onlar kənar əməllərə açıq

Onların hər biri üçün uğurlu dövlət quruculuğu bu kimi mənfəi tendensiyaların aradan qaldırılmasına sıx bağlı idi. Bu prosesdə siyasi partiyaların bir-birinə sivil münasibətlər göstərməsi heç də axırıncı yeri tutmurdu.

Ulu öndər Heydər Əliyev bu vəzifənin öhdəsindən böyük məharətlə gəldi. Heydər Əliyev əvvəlcə siyasi mühitdən radikalılığı götürdü. Radikal davranışın hər bir forması artıq norma və nümunə kimi deyil, dövlətçiliyə qarşı olan fakt kimi qəbul edildi. Bura həm də millətçiliyin radikal formasını təmsil edən qrup-

hələdə hər bir partiya özünü “dövlət naminə mübarizə apararı” kimi təqdim edirdi. Hətta korrupsiyaya, milli dəyərlərin qorunmasına, söz azadlığına, demokratik köklü yenilənməyə çağırışlar fonunda özlərinin əsl simalarını gizlədirdilər. “Ərəb baharı” qlobal miqyasda bu tendensiyanın konkret təzahürü idi. “Rəngli inqilablar” postsovet məkanı üçün siyasi-ideoloji riyakarlıq, geosiyasi pozuculuq, bir qismin hökumətini təmin etməyə yönəlmis davranış modeli idi. Onun ən çox ağırsını Ukrayna, Gürcüstan, Qırğızıstan öz üzərlərində hiss

qalırlar. Siyasi partiya səviyyəsində, bu, kənar qüvvələrin maliyyə və maddi-texniki yardımı ilə bir qrup insanın partiya yaratmaq istəyində ifadə olunur. Nəticədə, ölkədə cəmiyyətin daxili tələbinə uyğun olmayan və faktiki olaraq, ölkənin çökməsinə xidmət edən partiyalar da meydana gəlir. Ancaq onların adları millilik baxımından çəki olur.

d) Anarxizm varlığı və “ictimai veto” yoxluğu

Yekun olaraq bu proseslər cəmiyyətdə “anarxiya” adlanan halın yaranması və toplumun “veto” qoymaq qabiliyyətini, hissiyyətini, davranışını itirməsi ilə nəticələnir. “Anarxizm” elə siyasi cərəyandır ki, dövlətin məhv olmasına başlıca məqsəd sayır və onu məcbur edici istənilən hakimiyyətə əvəz etməyə hazır olur. Bunun siyasi anlamı dərinirdi və zahireni adi görünür. Anarxizm sistemli hal aldığında ondan yaxa qurtarmaq çox çətin olur. Fərdlər xəyali olaraq özlərini azad könüllü davrananlar kimi hiss edirlər və bu, onlarda yalnız təsəvvürlər formalaşdırır. Ona görə də anarxizmin siyasi təhlükəsi böyükdür.

Anarxizmin xüsusilə bizim “ictimai veto” (lat. veto – qadağan edirəm) adlandırdığımız hal olmayanda və ya o, iflasa uğrayanda cəmiyyəti fəlakətə həddinə çatdırır. Çünki “ictimai veto” toplumun öz-özlünə qadağa qoya bilməsidir və bu mənada cəmiyyətin “siyasi immunitet sistemine” daxildir. Əgər cəmiyyət özünə dağılmamaq qadağası qoya bilməz, deməli müqavimət gücünü itirir. O halda siyasi partiyalar da avtomatik olaraq “Don Kixot rolunu” oynamağa başlayırlar. Bu da öz növbəsində hakim elitənin səmərəsizliyinə yol açır. Eyni zamanda, hakimiyyətin iflası əlamətləri özünü göstərir. Və volyuntarist (lat. voluntas – iradə) cəsarətlər artır. Bu, özünü fərdlərin öz subyektiv arzularından çıxış etmələri fonunda toplum maraqlarını inkar etməsində göstərir. Ən yüksək siyasi səviyyədə bu proses hakimiyyətə olan “etibar krediti”nin tükənməsinə və onun “etibarsızlıq votumu”na çevrilməsinə aparır (lat. votum – istək, iradə).

Böhranlar içində siyasi dialoq

Vurğuladığımız siyasi mahiyyətli xarakteristikalar keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində, demək olar ki, müstəqilliyini əldə etmiş bütün ölkələrdə bu və ya digər dərəcədə özünü göstərmişdir.

lar da daxil oldu. Onlar mümkündür ki, Azərbaycanın xeyrinə fəaliyyət göstərəcəkləri əmin idilər. Lakin realpolitika və ölkədəki real vəziyyət prizmasında zərərli idilər. Bu səbəbdən, bütün siyasi partiyalar ideoloji və feili radikalizmdən uzaq durmalı idilər.

Ulu öndər bununla yanaşı, “Siyasi partiyalar haqqında” Qanun vasitəsilə sivil və demokratik şərtlər daxilində partiyaların müstəqil və azad fəaliyyətini təmin etdi. Burada YAP-ın bir partiya olaraq nümunə göstərməsi çox əhəmiyyətli idi. Bununla Heydər Əliyev göstərdirdi ki, bir siyasi partiya qanun çərçivəsində fəaliyyət göstərsə və milli maraqlara üstünlük versə, onun fəaliyyəti üçün heç bir qadağa yoxdur. YAP nümunə olmaqla, Azərbaycanda, ümumiyyətlə, siyasi partiyalar arasında münasibətlərin sivil müstəviyə keçməsinə böyük töhfə vermişdir.

Nəhayət, siyasi partiyalar arasında münasibətlərin yenidən formalaşmasında Ulu öndərin onları dövlətçilik naminə fəaliyyətə istiqamətləndirməsi ciddi rol oynadı. Əvvəlcə, bunu partiyalar özlərinə qarşı qərar kimi qəbul etdilər. Lakin zaman-zaman əldə olunan uğurlar Heydər Əliyevin tam haqlı olduğunu göstərdi. Bununla siyasi partiyalarda iki tendensiya güclənməyə başladı.

Birincisi, onların sayının sürətlə artması prosesi səngidi. Başqa postsovet ölkələrində, bu, ya donmuş haldadır, ya da bir anarxiya mövcuddur. Azərbaycanda isə konkret hakimiyyət – siyasi partiyalar dialoqu nəticəsində partiyalar siyasi seçim etmişlər.

İkincisi, müxalifet partiyaları YAP-a qarşı düşmən mövqe tutmağın doğru olmadığını anlamağa başladılar. Nəticədə, onların bir qismi hakim partiya yaxın olmağa can atdılar. Digər qismi isə daha mötədil mövqe tutdu. Çox az hissə barışmaz mövqedə qaldı.

Bununla bir tərəfdən, Azərbaycan siyasi səhnəsində yeni nizam yarandı, digər tərəfdən isə, köhnə dağınıqlıq, bir-birindən və cəmiyyətdən təcridolunma halları səngidi. Faktiki olaraq, XXI əsrin başlanğıcına Azərbaycan siyasi partiyaları yeni münasibətlər sistemində qədəm qoymuşdular. Ancaq bu mərhələdən sonra daha çətin və mürəkkəb bir mərhələ gəlirdi.

Yeni siyasi dialoq modeli

Məsələ ondan ibarətdir ki, XXI əsrdə müstəqil dövlətlərin siyasi mühitinə demokratiya, azadlıq və liberalizm adı altında kənarından olan təsirlər daha da güclənməyə başladı. Üstəlik, yeni mərhələdə

etdilər və indi də Ermənistan çəkir.

Deməli, məsələ XXI əsrin gəlişi ilə daxili sərhədi aşaraq regional və qlobal miqyasda aktuallaşmışdı. Bu isə o deməkdir ki, partiyalar arasında siyasi dialoq artıb ölkədəxili məsələ deyildi, onu qlobal miqyasda gedən proseslər vasitəsilə də idarə etməyə çalışırdılar. Belə bir mürəkkəb, dolaşlıq və çoxaspektli olan şərtlər daxilində Azərbaycanda siyasi dialoqu təşkil etmə və onu dövlətçilik naminə davamlı hala salmaq böyük liderlik qüdrəti və siyasi-diplomatik məharət tələb edir. Real olaraq isə siyasi dialoqu siyasi sinerjinin atributuna çevirmək demək idi. Prezident İlham Əliyev bunun çox gözəl nümunəsini yaratmışdır.

Hər şeydən öncə, Prezident kimi, dövlətçilik naminə böyük fəaliyyət göstərmişdir. Bu, bir tərəfdən, cəmiyyətdə absenteizmi, antiavanqardizmi, siyasi avtarkiyayı, anarxizmi tamamilə aradan qaldırmışdır, digər tərəfdən isə, toplumun siyasi müqavimətini, onun “ictimai veto” qoymaq cəsarətini dirçəldərək siyasi sinerjinin elementinə çevirmişdir. Cənab İlham Əliyev həyata keçirdiyi proqramlarla siyasi partiyalarda dövlətçiliyə daha böyük maraq yarada bilmişdir. Paralel olaraq, siyasi partiyalarla təşkil edilən dialoqlar və müzakirələr öz bəhrəsini vermişdir. Bunun iki nəticəsini vurğulamaq istərdik.

Birincisi, siyasi partiyaların hakimiyyətə dəstəyi artmışdır. Çünki YAP-ın bir partiya, İlham Əliyevin də Prezident – lider kimi Azərbaycan dövlətçiliyinə daha səmərəli xidmət etdiyinə əminlik yaranmışdır.

İkincisi, siyasi partiyaların sayı azalmışdır. Bunun da səbəbi kimi, dialoqlarda da aydın olmuşdur ki, Azərbaycan iqtidarı dövlət naminə kifayət qədər faydalı iş görür və bu mənada bir sıra partiyaların qarşısına qoyduğu məqsədləri faktiki olaraq yüksək səviyyədə reallaşdırır. Heç bir müxalif partiya həmin siyasi qüdrətə, potensiala və məharətə malik deyildir. Bunun fonunda xeyli sayda partiya sayca çoxalmağı deyil, siyasi-ideoloji konsolidasiyanı daha vacib hesab etməyə başlamışdır.

Bu proses XXI əsrdə Azərbaycanda çox maraqlı siyasi tendensiyanın xəbər verir. Onun fəlsəfi-sinergetik təhlili bir sıra əhəmiyyətli məqamları aydınlaşdırmağa imkan yaradır.

(ardı var)

Füzuli QURBANOV,
“XQ”nin analitiki,
fəlsəfe elmləri doktoru